

Shahid Bahonar
University of Kerman

New-discovered Pahlavi inscriptions on top of the Naqsh-e-Rostam Mountain: Nmw3 and NmW4

Abolhassan Atabakifar^{1✉} , Najmeh Ebrahimi² , Fazullah Habibi³

¹. PhD .student of History, Islamic Azad University Central Tehran, **E-mail:** babak.atabakifar@gmail.com

². Master of History, Yazd University, **E-mail:** najmehadis.4@gmail.com

³. Archeology PhD student, Zahedan University, **E-mail:** F1985habibi@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: <i>Research Article</i> Article history: Received: <i>3 Feb 2021</i> Revised: <i>14 May 2021</i> Accepted: <i>28 August 2022</i> Published online: <i>7 September 2022</i> Keywords: <i>Fars,</i> <i>Marvdasht,</i> <i>Naqsh-e-Rostam,</i> <i>Inscription,</i> <i>Advice,</i> <i>Chronology.</i>	According to Ktesias, "Do-Setigh" mountain (recently called as Hossein Mountain) in the Marvdasht Plain, where the rocks of Naqsh-e-Rostam cover part of its slopes, has various works from the prehistoric period of Persia(indicative Neolithic shelters) and the historical period(Elamite inscriptions, tombs of Achaemenid kings and Sasanian era inscriptions). In addition, a strong fortress with pottery from the Sassanid period and the first Islamic centuries on top of Naqsh-e-Rostam mountain has turned this mountain into one of the most distinctive mountains of South Zagros. Numerous Pahlavi stone inscriptions are other significant works written by local scribes and commons on top of the mountain. Most of these stone inscriptions are written in the side script of a book (connected) and in a few short and sharp lines on the rocks and smooth stones of the mountains which contains concepts such as tombstone inscriptions, paradoxical advices, prayer-like monographs and descriptions of constructions on top of the mountain. Based on this, present research seeks to answer the question, what was the reason for the sculpting of stone inscriptions in this place? In response to this question the hypothesis is raised that the local scribes tried to write down their thoughts and ideals on rocks and stones at that time. The aim of this research is to introduce and identify two new-discovered stone inscriptions, related to the late Sassanid period, which were written above the western valley of Naqsh-e-Rostam mountain. Even though both inscriptions have been severely damaged over the time. Our reading shows that the first inscription contains a short advice on the language of nature and the other one refers to chronology and astronomy.
Cite this article: Atabakifar Abolhassan. Ebrahimi, Najmeh. Habibi, Fazullah (2022). New-discovered Pahlavi inscriptions on top of the Naqsh-e-Rostam Mountain: NmW3 and NmW4, Iranian Civilization Research, 4(1) 202-219. © The Author(s). Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman. DOI: http://doi.org/10.22103/JIC.2022.20414.1137	

English Extended Abstract

---

1. Introduction

One of the most important ancient sites of Iran is “Naqsh-e-Rostam” Rocks, which is located in “Marvdasht” Plain. The place of “Naqsh-e-Rostam” has had many historical names for a long time and renamed to “Naqsh-e-Rostam” over time. In the inscriptions of “Takht-e-Jamshid”, there is a city named as "Nupistiš" which was located next to the commercial city of "Metziš"(Gershevitch, 1969:177-79). Probably "Nupistiš" (there were various campuses around it according to the inscriptions of “Takht-Jamshid”) is the same "Mahl-Nakhsh" or "Nakhsh-e-Rostam" and has been of special importance in the Achaemenid period due to The role of Anshani(Elamite),”Kaa-be-Zartosht”, and the Achaemenid tombs. Nomination of this mountain to “Nefesht” not only has been due to the inscriptions on the wall of ”Kaa-be-Zartosht” and the rocks of “Naqsh-e-Rostam”, but also related to the Pahlavi inscriptions that were written on the slopes of this mountain in the late Sassanid period and the first Islamic centuries. These inscriptions, which are among the Pahlavi book inscriptions, are related to ordinary people and include tombstone inscriptions, edicts, constructions on top of the mountain, and also The praise inscriptions were written by scribes from the city of “Istakhar” and the residents of “Faraz Naqsh-Rostam” Castle on the slopes and top of the mountain. During recent years, our investigations in the vicinity of “Astrak” city and “Naqsh-e-Rostam” have led us to the discovery of new stone inscriptions that are in line with the goals of this research, that is, the identification and reading of new stone inscriptions related to the end of the Sassanid period which has been the narrator of the thoughts of its people.

2. Research Methodology

In this research, an attempt has been made to investigate the issue of “Naqsh-e-Rostam” rock inscriptions using descriptive-analytical method and with a historical and linguistic approach. The tool for compiling this research is provided based on library documents and field surveys. In the library method, dictionaries and first-hand sources are used and in the field method, continuous navigation over the mountain-photos and stone inscriptions sampling are used.

3. Discussion

The purpose of this research is to read and introduce new-discovered inscriptions that were written on top of “Naqsh-e-Rostam” mountain in the late Sassanid era by local scribes. The importance of this research is based on the point of view that these stone inscriptions do not include the government and royal declaration, but rather they represent the perspective of the people who wanted to write their popular ideals and thoughts on the rocks above the mountain. Based on this, the current research seeks to answer the question, what was the reason for the sculpting of stone inscriptions in this place? In response to this question the hypothesis is raised that the local scribes tried to write down their thoughts and ideals on rocks and stones at that time. The aim of this research is to introduce and identify two new-discovered stone inscriptions, related to the late Sassanid period, which were written above the western valley of “Naqsh-e-Rostam” mountain. Even though both inscriptions have been severely damaged over the time, Our reading shows that the first inscription contains a short advice on the language of nature and the other one refers to chronology and astronomy which have been of interest to Iranians for a long time. During the Sassanid period, the kings had a great interest in astronomy and Following this interest, many books compiled and written related to astronomy.

4. Results

Stone Inscriptions that were written in Parthian and Sasanian script often contain the political and propaganda statements of the kings and courtiers, which are a reflection of their power and glory in the eyes of the people of that period and also future generations. These stone inscriptions are very diverse and have a wide scope, which describe the conditions, events, wars, religious texts and several constructions. But the Stone Inscriptions that are written in the Pahlavi script are related to ordinary people and finishes to a few

English Extended Abstract

---

short lines with selected sentences. In a general conclusion, most of these inscriptions include tombstone inscriptions, instructions and prayer-like sentences that were written by local scribes. The purpose of writing this stone inscription was to express people's feelings and thoughts, which sometimes took on a religious flavor. In a general view, most of the stone inscriptions around the city of "Istrakh" and "Naqsh-e-Rostam" mountain are written in two dimensions: first, the tombstone inscriptions which are written in memory of the deceased and the second are admonishing sentences which are drawn with a beautiful pen and a vivid language on the stones of these areas. This thought shows that these epitaph writers were not looking for political propaganda or sweeping statements.

پژوهشنامه تمدن ایرانی

شماره الکترونیکی: ۰۸۶۷-۲۸۲۱

دو سنگ‌نوشته پهلوی نویافته بر فراز کوهستان نقش‌رستم Nmw3 و Nmw4

ابوالحسن اتابکی فر^۱، نجمه ابراهیمی^۲، فضل‌الله حبیبی^۳

^۱ دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه تهران مرکز، (نویسنده مسئول). رایانامه: babak.atabakifar@gmail.com

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد تاریخ، دانشگاه یزد. رایانامه: najmehadis.4@gmail.com

^۳ دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه زاهدان: F1985habibi@gmail.com

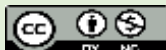
چکیده	اطلاعات مقاله
بر طبق گفته کنزیاس، کوهستان «دو ستیغی» یا «کوه حسین» امروزی در دشت مرو دشت که صخره‌های نقش‌رستم بخشی از دامنه‌های آن را در بر می‌گیرد، آثار متنوعی از دوره پیش از تاریخ فارس (پناهگاه‌های شاخص نوسنگی) و دوره تاریخی (نقش‌برجسته اَنشانی «ایلامی»، آرامگاه‌های شاهان هخامنشی و نقش‌برجسته‌های دوره ساسانی) را در خود جای داده است. افزون بر این، دژی مستحکم با سفال‌های دوره ساسانی و نخستین سده‌های اسلامی بر فراز کوهستان نقش‌رستم، این کوهستان را به یکی از متمایزترین کوه‌های زاگرس جنوبی بدل نموده است. سنگ‌نوشته‌های پهلوی متعدد، آثار شاخص دیگری هستند که کاتبان محلی و مردم عادی، آنها را بر فراز کوهستان نگاشته‌اند. اغلب این سنگ‌نوشته‌ها به خط پهلوی کتابی (متصل) و در چند سطر کوتاه بر روی صخره‌ها و سنگ‌های هموار کوهستان به نگارش در آمده‌اند و مفاهیمی چون کتیبه‌های سنگ‌گور، اندرزه‌های پاروکس‌گونه، تک‌نگاره‌های دعاگونه و شرح ساخت و سازهایی بر فراز کوهستان را در بر می‌گیرند. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این پرسش است که حجاری سنگ‌نوشته‌ها در این مکان به چه دلیل بوده است؟ در پاسخ به این پرسش این فرضیه مطرح می‌گردد که کاتبان محلی سعی داشته‌اند که اندیشه‌ها و آرمان‌های خود را در آن بُرهه بر روی صخره‌ها و سنگ‌های کوهستان به کتابت در آورند. هدف پژوهش حاضر نیز معرفی و شناسایی دو سنگ‌نوشته نویافته، مربوط اواخر دوره ساسانی است که بر فراز دره غربی کوهستان نقش‌رستم به نگارش در آمده‌اند. با اینکه هر دو سنگ‌نوشته در اثر گذر زمان به شدت آسیب دیده‌اند، خوانش ما نشان می‌دهد که سنگ‌نوشته نخست، حاوی اندرزی کوتاه از زبان طبیعت و دیگری به گاه‌شماری و نجوم اشاره دارد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۰/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵ کلیدواژه‌ها: فارس، مرو دشت، نقش‌رستم، کتیبه، اندرزه، گاه‌شماری.

استاد: اتابکی فر، ابوالحسن؛ ابراهیمی، نجمه؛ حبیبی، فضل‌الله (۱۴۰۱). دو سنگ‌نوشته پهلوی نویافته بر فراز کوهستان نقش‌رستم Nmw3 و

Nmw4، ۴ (۱)، ۲۱۹-۲۰۲.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2022.20414.1137>

۱. مقدمه

جایگاه نقش‌رستم از دیر باز دارای نام‌های متعدد تاریخی بوده و در گذر زمان به نقش‌رستم تغییر نام یافته است (تصویر ۱). در گل‌نوشته‌های تخت‌جمشید از مکانی به نام «نوپستیش»^۱ نام برده شده که در کنار شهر تجاری «میتیش»^۲ بوده است (Gershevitch, 1969: 177-79). به گمان این نویسنده (که بر اساس گل‌نوشته‌های تخت‌جمشید، پیرامون آن پردیس‌های متنوعی وجود داشته)، همان «محل‌نقش‌ها» و «نقش‌رستم» کنونی‌ست که در دوره هخامنشی به دلیل نقش انشانی^۳ (ایلامی)، ساختمان موسوم به کعبه‌زرتشت و آرامگاه‌های هخامنشی دارای اهمیت ویژه‌ی بوده است. کتزیاس در پرسیکاهای خود می‌گوید «جسد پادشاهان هخامنشی را به پارس می‌آوردند و در کوه دو ستیغی درون آرامگاه می‌نهادند...» (Gilmor, 1888: 15). در دوره فراهخامنشی آگاهی‌چندانی از محوطه نقش‌رستم در دست نیست، تنها فرض بر این است که تصویر بنای موسوم به کعبه زرتشت بروی سکه‌های برخی از «شاهان‌فرته‌دار» یا «شاهان محلی فارس» به تصویر کشیده شده است (Naster, 1968: 74-9). در کتیبه کرتیر که در دیواره کعبه زرتشت نگاشته شده از واژه «بُن‌خانه» یاد شده که تنها بر ساختمان کعبه زرتشت در محوطه نقش‌رستم گفته می‌شده است (لوکونین، ۱۳۵۰: ۱۴۱-۱۳۷). در کتاب دینکرد نیز از دو نسخه‌ی اوستا بروی ۱۲۰۰۰ پوست گاو با تذهیب «زر» سخن رفته که یکی در «دژنیش استخر» و دیگری در «شاپیگان» نهاده شده است (دینکرد، کتاب پنجم، فصل ۳، بند ۴). این دژنیش نیز همان ساختمان کعبه زرتشت بوده که اسناد دولتی و دینی، درون آن نگهداری می‌شده است (شهبازی، ۱۳۵۷: ۳۴). اما نوشته‌های مورخان اسلامی از این جایگاه به عنوان کوه «نَفِشِیت» نام برده‌اند (ابن بلخی، ۱۳۶۷: ۱۲۸). افراد محلی از سده‌های ششم اسلامی به بعد این مکان «نقش‌رستم» می‌گفتند و دلیل آن، وجود نقش برجسته‌های بزرگ‌تر از اندازه طبیعی از شاهان ساسانی در دیواره کوهستان بوده که معمولاً بومیان محل آنرا با بزرگنمایی هر چه تمام با پهلوانان نامی شاهنامه همچون «رستم زال» مقایسه می‌کرده‌اند (نیبور، ۱۳۵۴: ۱۳۸). با این وجود دلیل نام‌گذاری این کوهستان به کوه نَفِشِیت، شاید تنها به دلیل کتیبه‌های دیواره کعبه زرتشت و صخره‌های نقش‌رستم نبوده، بلکه مربوط به سنگ‌نوشته‌هایی پهلوی می‌باشد که در اواخر دوره ساسانی و نخستین سده‌های اسلامی بر دامنه و فراز این کوهستان به نگارش در آمده‌اند. این سنگ‌نوشته‌ها که در ردیف سنگ‌نوشته‌های پهلوی کتابی به شمار می‌روند مربوط به مردم عادی و شامل کتیبه‌های سنگ‌گور، اندرزنامه‌ها، ساخت‌و-سازهایی بر فراز کوهستان و همچنین کتیبه‌های ستایش گونه‌اند که بوسیله کاتبانی از شهر استخر و ساکنان قلعه فراز نقش‌رستم بر دامنه و بالای کوهستان به نگارش در آمده‌اند. بررسی‌های ما طی سال‌های اخیر در حوالی شهر استخر و نقش‌رستم منجر به کشف سنگ‌نوشته‌های تازه‌ای گردید که در راستای اهداف این پژوهش قرار گرفته است، یعنی شناسایی

^۱ Nupistiš.

^۲ Meteziš.

^۳ نقش برجسته‌های انشانی آثار نقش‌رستم که پیش‌تر به آنها نقش برجسته‌های ایلامی گفته می‌شد در دو دوره زمانی متفاوت بر دل صخره‌های این مکان نقش شده است. نقش برجسته قدیمی‌تر که بخشی از آن بوسیله نقش بهرام دوم ساسانی از میان رفته، مربوط به ۲۲۰۰ تا ۱۶۰۰ ق.میلاد (دوره کفتری فارس یا دوره سوکل‌مخ‌ها در ایلام) که ایزد و ایزدبانو بر روی تختی مزین با «نقوش ماران» و جامه «کائونکس» تکیه زده‌اند. باستان‌شناسان نوین، شیوه نشستن ایزدان بروی تخت‌های مزین به نقوش ماران و جامعه کائونکس را پیش‌تر «ایلامی رایج» و اینک «انشانی» می‌خوانند. دلیل این امر، فروانی مُهرهایی با چنین ویژگی‌ها و طرح‌هایی است که در تل‌ملیان (انشان) در ۴۷ کیلومتری غرب تخت‌جمشید به دست آمده است. نک به: پاتس، دنیل. تی (۱۳۸۵). *باستان‌شناسی ایلام*. ترجمه زهرا باستی، تهران: سمت. صص. ۲۴۰-۲۴۲. نقش برجسته جدیدتر نیز با نقش پادشاه ایستاده انشانی با کلاه گرد و نوک تیز و تنها تصویر بخشی از سر یک ملکه با تاج کنگره‌دار به دوره «ایلام نو» تعلق دارد.

و خوانش سنگ‌نوشته‌های نویافته مربوط به اواخر دوره ساسانی که بازگو کننده اندیشه‌ها و تفکرات مردمان آن سامان بوده است.

۱-۲. ضرورت و اهمیت تحقیق

هدف از انجام این پژوهش خوانش و معرفی کتیبه‌های نویافته‌ای است که بر فراز کوهستان نقش‌رستم در اواخر دوره ساسانی بوسیله کاتبان محلی نگاشته شده است. اهمیت این پژوهش نیز از این دیدگاه حائز اهمیت است که این سنگ‌نشته‌ها، اعلامیه حکومتی و شاهانه را در بر نمی‌گیرند، بلکه دیدگاه مرمانی را رقم می‌زند که خواسته‌اند آرمان‌ها و اندیشه‌های عامیانه روزگار خود را بر روی سنگ‌های فراز کوهستان به نگارش در آورند. در این پژوهش، کوشش شده با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و با رویکردی تاریخی و زبان‌شناسی به بررسی موضوع سنگ‌نوشته‌های کوهستان نقش‌رستم پرداخته شود. ابزار گردآوری این پژوهش نیز بر مبنای اسناد کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی فراهم گردیده است. در روش کتابخانه‌ای با استفاده از واژه‌نامه‌ها و منابع دست اول و در روش میدانی با استفاده از پیمایش مداوم بر فراز کوهستان و فراهم نمودن عکس و نمونه‌برداری از سنگ‌نوشته‌ها، این امر تحقق یافته است.

۱-۳. پیشینه پژوهش

جدا از فرهنگ «اوثیم‌ایوک»^۱ شاید نخستین پیشینه پژوهشی در خوانش سنگ‌نوشته‌های پهلوی به سده چهارم هجری باز می‌گردد که دو تن از کاتبان این دوره بنام‌های «موبد مارسفند کازرونی» و «علی‌بن سری کاتب» از کرخ به تخت جمشید فرا خوانده شدند و سنگ‌نوشته‌های پهلوی نقر شده در کاخ تچر (از شاهپور سکاانشاه و سلوک داور) را بر پیشگاه امیر عضالدوله دیلمی خواندند (شهبازی، ۱۳۸۴: ۱۵۳). خوانش کتیبه‌های پهلوی در سده‌های کنونی، نخست به اهتمام سیاحانی چون کارستن نیبور، جمیز موریه، اوزولی، کرپورتر و دیگر سیاحانی صورت گرفت که با تهیه رونوشت و نسخه‌برداری از این کتیبه‌ها و انتقال به جوامع غربی، آنها را در دسترس پژوهشگران قرار دادند و دیگر مدیون «آنتیکل دوپرون» است که زبان اوستایی را با سختی‌های فراوان از موبدان پارسی شهر «سورات» هند فرا گرفت و «سیلوستر دوساسی» توانست با فرهنگ پهلوی دوپرون، نام پادشاهانی چون شاهپور و بهرام را بخواند (اتابکی، ابراهیمی ۱۳۹۷: ۵۰۸). اما خوانش یا بازخوانی فراگیر متن‌ها و کتیبه‌های پهلوی (که اغلب در ایالت فارس نگاشته شده بود)، بوسیله پژوهشگرانی چون ویسباخ، هرتسفلد، هانس، هومباخ، شروو، اسپرنگلینگ، هنینگ، نیبرگ، بک، بالسر، پور داوود، ژینیو، تقضلی، هینزه، کلیما، گروپ و..... انجام پذیرفت که هر یک با کوشش و اهتمام بسیار توانستند بخش گسترده‌ای از سنگ‌نوشته‌ها و متون پهلوی را مورد خوانش و بازخوانی قرار دهند (Gropp, 1969: 258-260). نخستین سنگ‌نوشته پهلوی کتابی در دامنه کوهستان نقش‌رستم، کتیبه سنگ‌گوری موسوم به کتیبه کوه گردلک در کنار روستای حاجی‌آباد است که نخستین بار هرتسفلد آنرا قالب‌گیری و سپس خواند (نصراله‌زاده، ۱۳۹۳: ۲۱۱-۱۹۷). به هنگام بررسی‌های کلاسیک یک کتیبه پهلوی دیگر بر فراز کوه حسین کشف گردید که در اختیار نجم‌آبادی قرار گرفت. اما نجم‌آبادی و گلزاری پس از بررسی آن به دلیل تباهی سنگ‌نوشته موفق به خواندن آن نشدند (Najmabadi, 1979: 332-333). در سال ۱۳۸۴ خورشیدی به هنگام مأموریت کارشناسان سازمان میراث فرهنگی جهت مولاژگیری کتیبه‌های تاریخی استان فارس، کتیبه سنگ‌گور دیگری بر فراز کوهستان نقش‌رستم از سوی بحرانیان خوانده شد که جایگاه آن مشخص نشده است (بحرانیان، ۱۳۸۴: ۶۰-۵۴). بررسی‌های ما در سال‌های ۱۳۷۸ خورشیدی نیز منجر به کشف چندین کتیبه سنگ‌گور و چند تک‌نگاره در صخره‌های فوقانی نقش‌رستم و همچنین یک کتیبه سنگ‌گور دیگر در بخش شمالی کوه حسین گردید که پس از خوانش آن، طی مقاله‌ای در همایش

^۱ .ōim-ēwak

باستان‌شناسان جوان در سال ۱۳۹۴ خورشیدی ارائه گردید (اتابکی، ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۱۳۲-۱۱۴). در حال حاضر نیز بیش از بیست کتیبه نویافته پهلوی در اطراف شهر استخر و کوهستان نقش‌رستم از سوی نگارندگان این مقاله، کشف و برای نخستین بار مورد خوانش قرار گرفته‌اند که در آینده نزدیک و بتدریج در مجلات و همایش‌های علمی در دسترس همگان قرار خواهد گرفت.

۲. سنگ‌نوشته نویافته *Nmw3* (دره غربی کوهستان نقش‌رستم)

بر فراز دره شمال غربی نقش‌رستم که بومیان محل از دیرباز به آن «دره‌بره‌ای» می‌گویند آثار بسیار متنوعی از دوره ساسانی باقی مانده که سنگ‌نوشته‌های پهلوی، بخشی از این آثار را در بر می‌گیرند. این سنگ‌نوشته‌ها به خط پهلوی کتابی و در سطرهای بسیار کوتاه و گزیده‌ای نگاشته شده‌اند تا جایی که این دیدگاه پیش می‌آید کاتبان اواخر دوره ساسانی چندان میلی به نوشتار گسترده نداشته‌اند. یکی از این سنگ‌نوشته‌ها که ما آنرا سنگ‌نوشته *Nmw3* نام‌گذاری کرده‌ایم، سنگ‌نوشته‌ای کوتاه به شکل عمودی و تنها در یک سطرست که بر روی یک تخته‌سنگ صاف و هموار در شیب عمودی کوهستان در ابعاد ۷۲×۴ سانتی‌متر نگاشته شده است (تصویر ۲). با اینکه حجاری و کتابت این سنگ‌نوشته با مهارت تمام صورت گرفته، اما گذشت زمان، جنس سنگ‌های آهکی رسوبی و شرایط جوی نامناسب (همچون آب باران و آفتاب تابان دشت مرودشت)، تأثیر مخربی بر روی این سنگ‌نوشته گذاشته تا جایی که بسیاری از حرف‌های این کتیبه به شدت آسیب دیده‌اند و همین امر خوانش این سنگ‌نوشته را سخت نموده است. اما آنچه آشکار است متن این کتیبه در برگزیده صفات درختان سودمند و ناتوان و بازگوکننده اندرزی کوتاه به خط پهلوی کتابی از زبان طبیعت است. ترتیب واژگان کتیبه *Nmw3* که از سوی ما ارائه گردیده، بدین شرح است:

wan: wn':lll : اسم به معنای درخت، تنه، ساقه. در اوستا و متون پهلوی از درخت به معنای گیاه زندگانی یاد شده است: نخست درخت «گوگرن» که در متون پهلوی، درخت «هوم سپید» خوانده شده است، چندانکه سرسبزی آن، نشان از تداوم زندگی می‌باشد که اورمزد آفریده است (بهار، ۱۳۷۵: ۱۱۶). در متن پهلوی زادسپرم، درخت هوم‌سپید دشمن پیری، زنده‌کننده مُردگان و جاویدکننده زندگان است (زادسپرم، بخش سوم: بند ۴۰). درخت دیگر که در کتاب‌های پهلوی از آن نام برده شده، درخت «بس تخمک» است که در دریای «فراخگرد» رُسته و در اوستا از آن با نام «ویسپوبیش» یاد شده است. این درخت خواص دارویی و درمانی بسیار دارد، چنانچه دورکننده غم‌ها می‌باشد (بندش، فرگرد ۳، بند ۱۵۱). در مینوی خرد توصیف کاملی از این درخت به عنوان منشاء همه گیاهان و درختان شده است (مینوی خرد، پرسش ۶۱: بند ۴۲-۳۷). اهمیت درخت در متون ایرانی چنان است که اِمشاسپند اَمرداد، ایزدبانوی نگهبان گیاهان و درختان قلمداد گردیده است (طاووسی، ۱۳۶۸: ۳۸). همچنین در منظومه «درخت آسوریک» (که مربوط به دوره اشکانی است) به فواید درخت نخل با بُز پرداخته شده که نشان از تلاقی اندیشه میان کشاورزان و کوچ‌نشینان در دنیای باستان بوده است (ماهیار نوابی، ۱۳۶۳: ۱۲-۶).

𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥 : drust : drw(d)st' : صفت به معنای دُرُست، تندرست، سالم (مکنزی، ۱۳۹۰). همچنین نک: (نیبرگ، ۱۳۸۱)، در اینجا معنای تنومند نیز می‌دهد. همچنین نگ: به قطعه‌ای «درباره آئین نامه‌نویسی» (متون پهلوی، ۱۳۷۱: ۱۶۷).

𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥 : wan : wn' : تکرار اسم به معنای درخت، تنه، ساقه. جزء دوم واژه نارون (بهار، ۱۳۴۵).

𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥 : sust pāy : Swst LGLH : صفت به معنای «سُست‌پای». ترکیب دو واژه سُست + واژه هزوارش پای (مکنزی، ۱۳۹۰). در اینجا معنای بی‌ریشه نیز می‌دهد. درختی که لرزان است و ریشه‌اش پوسیده است.

سِد: پور بار : purr bār : پور بار : به گمان صفت به معنای «پُر بار» (بهار ۱۳۴۵). به دلیل تباهی سنگ‌نوشته سِد
 دَر: پور دَر : purr dār : پور دَر و درخت «نیز می‌تواند خوانده شود.

وان: وان: wan: وان: تکرار اسم به معنای درخت، تنه، ساقه (بهار، ۱۳۴۵).

۱۴ و ۱۵-: gōnagihā: gwnkyh' : به معنای «همه گونه» (بهار، ۱۳۴۵)، اقسام، البته می تواند واژه ۱۴ و ۱۵: gōnagwisp:gwnkwysp نیز باشد که همان معنی «همه گونه» می دهد تنها در اینجا از دو جزء جدا از هم تشکیل شده است. نک: به متن خسرو قبادان و ریدک (متون پهلوی: ۱۳۷۱: ۲۷). این واژه بسیار آسیب دیده است.

ME:čē : واژه هزوارش به معنای «همچو»، همچون، چه.

وسد: dār:d'ā : اسم به معنای «دار و درخت»

سوس: 'k'l : agār : صفت به معنای «ناکار»، ناتوان. نک: (بندھشن، فرگرد نخست، بند۷). این واژه نیز بسیار آسیب دیده است.

wan: wn' : تکرار اسم به معنای «درخت»، تنه، ساقه.

حرفنویسی، آوانویسی و ترجمه سنگنوشته Nme3 که تنها در یک سطر نگاشته شده به دلیل تباهی برخی واژگان سنگنوشته، بسیار دشوار می‌نماید. از اینرو خوانش پیشنهادی که برای نخستین بار ما ارائه داده‌ایم، بدین شرح است:

متن پهلوی سنگنوشته Nmw3 :

||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ ||| ۳۱۴ |||

حرفنویسی سنگنوشته Nmw3:

wn' drwst wn' SwstLGLH pwl'b'1 wn' gwncyh' ME d'1'k'1 wn'

آوانویسی سنگ‌نوشته Nmw3:

wan drūst wan sustpāy purrbār wan gōnagīhā če dāragār wan

ترجمه سنگ‌نوشته Nmw3:

«درخت دُرُست [تنومند]، درخت سُست‌پای، [درخت] پُر بار، همه‌گونه درخت، همچو درخت ناتوان [بی‌ثمر]، [درخت]...»

ترجمه پیشنهادی که ما از این سنگ‌نوشته ارائه دادیم، اندرزی کوتاه و ساده از زبان طبیعت است. زیرا بر اساس اسناد و شواهد در ایران باستان، کاشت درختان سودمند و ایجاد سرزمینی آباد، همواره مورد توجه بومیان این سرزمین بوده است (Hallok, 1977: 131-132). همین توجه به محیط زیست و سودمندی درختان باعث گردیده که کاتبی در اواخر دوره ساسانی با زبانی اندرزگونه و با کنایه در این سنگ‌نوشته، انواع مردمان را خطاب قرار دهد که انسان‌ها با هرگونه اندیشه و رفتاری، می‌بایست برای جامعه خویش سودمند باشند نه اینکه همانند درختی بی‌مصرف در جامعه واقع گردند. به گمان این نوع اندرز در زبان فارسی‌نو در قالب شعر و ضرب‌المثل نیز راه یافته است. نمونه بارز آن در شعر شاعرانی چون فردوسی و سعدی چنین بازتاب یافته است:

درختی که پروردی آمد به بار   بیابی هم اکنون برش در کنار

اگر بار خارست خود کشته‌ای   و گر پرنیانست خود رشته‌ای (فردوسی ۱۹۶۰: ۱۲۹).

بار درخت علم ندانم مگر عمل   با علم اگر عمل نکنی شاخ بی‌بری (سعدی ۱۳۲۰: ۱۳۳)

ضرب‌المثل «عالم بی عمل همچو درخت بی‌ثمر است» نیز در ردیف همین نوع اندرز جای می‌گیرد. به دلیل کوتاهی سنگ‌نوشته، این تصور نیز پیش می‌آید که کاتب از نوشتن سطری دیگر و ادامه کتیبه خودداری نموده است.

۳. سنگ‌نوشته نویافته Nmw4 (دره غربی کوهستان نقش‌رستم)

یکی دیگر از سنگ‌نوشته‌های پهلوی بر فراز کوهستان نقش‌رستم، سنگ‌نوشته Nmw4 است که در دو سطر کوتاه و به خط پهلوی کتابی نگاشته شده است. این سنگ‌نوشته به شکل افقی و بر لبه گریوه‌ای کم ارتفاع در اندازه ۱۰×۳۲ سانتی‌متر بر فراز دره غربی نقش‌رستم [دره‌بره‌ای] نقر شده و به دلیل جنس سنگی‌های آهکی رسوبی که در گذر زمان، آب باران را در خود همگن می‌کند، حروف آن در طول زمان دچار فرسایش و آسیب فراوان گردیده است. از اینرو خوانش این سنگ‌نوشته به سختی همراه است (تصویر ۳). اما آنچه از محتوای آن به دست می‌آید اینست که این سنگ‌نوشته در بر گیرنده واحد اندازه‌گیری‌ست که برای پیمایش زاویه‌ای اجرام آسمانی نگاشته شده است. البته به دلیل کوتاهی و مختصر بودن واژه‌ها چنین فرضی با گمان همراه است. اما از آنجا که واژه «فَراراست» بکار رفته در این سنگ‌نوشته در دوره ساسانی و متون پهلوی اغلب برای واحد پیمایش زاویه‌ای آسمان کاربرد داشته، ما بر این باور هستیم که این سنگ‌نوشته بر مبنای گاه‌شماری و نجوم نگاشته شده است. ترتیب واژگان پیشنهادی ما بدین گونه است:

𐭣𐭅 Wīstō-dō: به معنای عدد ۲۲، برداشت دیگر می‌تواند واژه 𐭣𐭅 rah :Lh: به معنای «گردونه» و 𐭣𐭅 L'd:

rāy: به معنای «برای» نیز باشد (بهار، ۱۳۴۵)، همچنین نک: (نیبرگ، ۱۳۸۱).

فراراست: frārāst :pl't'st: به معنای، «فراراست»، اوستایی frārāθni، معادل آن در متن‌های فارسی میانه و متون پهلوی rāešn آمده است. اغلب آنرا معادل «یک ذراع» (فاصله آرنج تا نوک انگشتان میانی) نیز در دوره اسلامی دانسته‌اند و واژه «آرش»، بازمانده همین واژه پهلوی rāešn است. این واحد که بر اساس انگشتان دست پردازش شده، معادل ۲۴ انگشت و طولی برابر ۴۵/۷۲ سانتی‌متر را در بر می‌گیرد (گشتاسپ، ۱۳۹۳: ۱۰۹-۱۰۸). هر چند که معادل فراراست یعنی معادل آن ذراع، در دوره اسلامی با اشکال گوناگون برای اندازه‌گیرهای مختلف از جمله طول، سطح، حجم و پیمایش زاویه‌ای آسمان، استفاده می‌شده اما frārāst و frārāθni در متون اوستایی و پهلوی، تنها برای پیمایش زاویه‌ای آسمان بکار می‌رفته و کاربرد اندازه‌گیری برای واحدهای سطح، طول، حجم و مساحت نداشته است. در طول دوره اسلامی یکی از معادل‌های فراراست، یعنی واحد «ذراع» به هفتمین منزل از منازل قمر نیز اطلاق می‌شده است. افزون بر این واحد ذراع برای اندازه‌گیری فاصله زاویه‌ای میان ستارگان، صورت‌های فلکی و فاصله میان دو نقطه که بروی دو نصف‌النهار قرار گرفته‌اند، نیز بکار می‌رفته است (بیرونی، ۱۳۸۶: ۵۵۲-۵۵۱).

شمردن: ošmār:MNyTWN: مصدر متعدی به معنای «شمردن»، به شمار آوردن، آماریدن، سنجیدن.

س-س-ا: ŠTRA: ālag: واژه هزوارش به معنای «سوی»، به سوی.

ا-ا-ا: kwnšn: kunišn: به معنای «کنش»، کردار، کار(مکنزی، ۱۳۹۰). این واژه در متن پهلوی «چیده اندرز پوریوتکیشان» به فراونی تکرار شده است(متون پهلوی، ۱۳۷۹: ۸۹)

ا-ا-ا: Spwc: Spōz: صفت به معنای «سپوز»، نافرمانی، سرکشی، رد کردن، رمیدن.

حرف‌نویسی، آوانویسی و ترجمه سنگ‌نوشته Nmw4 که تنها در دو سطر به شکل افقی نگاشته شده و نخستین بار بوسیله ما مورد خوانش قرار گرفته، بدین شرح می‌باشد:

سطر ۱: 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎺𐎡𐎹 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹

حرف‌نویسی سطر ۱ 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎺𐎡𐎹 MNYTWN 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 ṢTRA ۱,22 p l ' l ' s t

آوانویسی سطر ۱ 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎺𐎡𐎹 wīst-dō frārāst 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 ōšmār 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 ālag

سطر ۲: 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹

حرف‌نویسی سطر ۲ 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 Spwc 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹

آوانویسی سطر ۲ 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 kunišn spōz 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹 𐎠𐎺𐎠𐎺𐎡𐎹

ترجمه سنگ‌نوشته Nmw4:

۱. بیست و دو فراراست شمردن سوی

۲. کنش نافرمانی»

علم اخترشناسی و نجوم در ایران باستان دارای سابقه طولانی و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. چنانچه در متن پهلوی «خسرو و ریدک خوش‌آرزو» یکی از علومی که ریدک اذعان می‌کند در آن مهارت تام دارد، علم نجوم است: «در امر ستارگان، سیارگان چنان اندر شدم که آن‌هایی که اندر [این] پیشه هستند در برابر من چیزی خوارند» (متون پهلوی، ۱۳۷۹). گردآوری و تألیف کتاب‌هایی چون زیج شهریاران (نامه‌های منوچهر، نامه ۲، فصل ۲، بند ۹)، کتاب وزیدگ، اندرزگر، کیان و بیان و خوره‌روزان در دوره ساسانی (تفضلی، ۱۳۷۸: ۳۲۰-۳۱۷) و ترجمه آنها به زبان عربی گام بزرگی در پیشرفت علم نجوم در نخستین سده‌های اسلامی بوجود آورد. جدا از اهمیت علم نجوم، پیش‌گویی ایام سعد و نحس در نزد پادشاهان و ظهور منجمان بزرگی چون عبدالرحمان صوفی رازی، این علم همواره در شعر فارسی نیز مورد توجه شاعران پارسی زبان بوده است. چندانکه فردوسی، منطق‌البروج را در یک بیت، چنین توصیف نموده است:

ابر ده و دو، هفت شد کدخدای گرفتند هریک سزاوار جای (فردوسی، ۱۹۶۰: ۱۵).

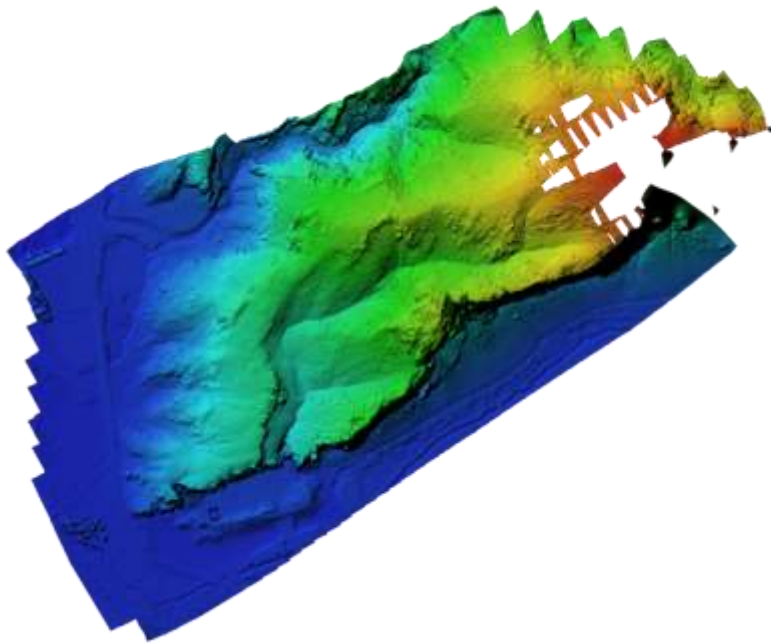
حافظ شیرازی نیز به هنگام سرودن چکامه‌ای در باب نجوم چنان حیران و مبهوت این علم و جهان ماوراء است که از عدم توانایی و درک خویش نسبت به گیهان و پیچیدگی علم نجوم چنین شکایت می‌کند:

چیست این سقفِ بلندِ ساده‌ی بسیار نقش زین معما هیچ دانا در جهان آگاه نیست (حافظ، ۱۳۷۹: ۴۶).

شاید به دلیل همین اهمیت علم نجوم بوده که یکی از ساکنان شهر استخر در اواخر دوره ساسانی به این تفکر افتاده که چند سطر کوتاه از مفاهیم اخترشناسی را بر فراز کوهستان نقش‌رستم به نگارش در آورد.

نتیجه‌گیری

سنگ‌نوشته‌های کتیبه‌ای (منفصل) که با خط پهلوی اشکانی و ساسانی نوشته شده‌اند اغلب بیانیه‌های سیاسی و تبلیغاتی شاهان و درباریان را در بر دارند که تبلوری از قدرت و شوکت خویش را در دیدگاه مردمان آن دوره و در نگاه آیندگان به یادگار گذاشته‌اند. این سنگ‌نوشته‌ها دارای تنوع بسیار و گستره وسیعی هستند که به شرح احوال، حوادث، جنگ‌ها، متون دینی و ساخت‌وسازهایی چند پرداخته‌اند. اما سنگ‌نوشته‌هایی که به خط پهلوی کتابی نگاشته شده‌اند وابسته به مردمان عادی می‌باشند که با جملاتی گزیده به چند سطر کوتاه منتهی می‌گردند. در یک نتیجه‌گیری کلی اغلب این سنگ‌نوشته‌ها، شامل کتیبه‌های سنگ‌گور، اندرزنامه‌ها و جملاتی دعاگونه هستند که بوسیله کاتبان محلی به نگارش در آمده‌اند. هدف از نگارش این سنگ‌نوشته نیز بیان احساسات و اندیشه‌های مردمانی بوده که گاهاً رنگ و بوی مذهبی نیز به خود گرفته است. در یک نگاه کلی بیشتر سنگ‌نوشته‌های حوالی شهر استخر و کوهستان نقش‌رستم در دو بعد کلی به نگارش در آمده‌اند: نخست کتیبه‌های سنگ‌گور که به یاد درگذشتگان نگاشته شده‌اند و دیگری جملاتی اندرزگونه اند که با قلمی زیبا و زبانی آشکار بر روی سنگ‌ها این نواحی ترسیم شده‌اند. این تفکر نشان می‌دهد که کاتبان این سنگ‌نوشته در پی تبلیغات سیاسی یا بیانیه‌های فراگیر نبوده‌اند.

تصویر ۱- نمای اورتوفوتو از کوهستان نقش‌رستم در دشت

تصویر ۲- نمایی از سنگ نوشته دره غربی کوهستان نقش رستم Nm۳

تصویر ۳- نمایی از سنگ نوشته دره غربی کوهستان نقش رستم

Nm۴

منابع فارسی

۱. آموزگار، ژاله، تفضلی، احمد (۱۳۹۹). کتاب پنجم دینکرد، تهران: معین
۲. ابن بلخی (۱۳۶۷). فارسنامه، به کوشش گای لسترنج و رینولد نیکسون، تهران: اساطیر
۳. اتابکی، ابوالحسن، ابراهیمی، نجمه (۱۳۹۴). «مناسک و تدفین‌های دوره ساسانی، به همراه معرفی چند کتیبه گور تازه کشف شده به خط پهلوی کتابی در دشت مرو دشت»، سال دوم، همایش باستان‌شناسان جوان، صص ۱۳۲-۱۱۴.

۴. اتابکی، ابوالحسن، ابراهیمی، نجمه (۱۳۹۷). *شهر استخر(نقش رستم، نقش شهریاران، آثار و جغرافیای دشت مرودشت)*، تهران: پازینه
۵. بحرانیان، حمید (۱۳۸۴). «کتیبه نویافته سنگ مزار در محوطه باستانی نقش رستم»، *فصلنامه اثر، دوره ۲۶، ش ۳۸، صص ۶۰-۵۴*
۶. بیرونی، ابوریحان (۱۳۸۶). *آثارالباقیه*، ترجمه اکبر داناسرشت، تهران: امیرکبیر
۷. بهار، مهرداد (۱۳۴۵). *واژنامه بندهش*، تألیف مهرداد بهار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران
۸. بهار، مهرداد (۱۳۷۵). *پژوهشی در اساطیر ایران*، تهران: آگه
۹. بهار، مهرداد (۱۳۸۰). *متن پهلوی بندهشن*، ترجمه مهرداد بهار، تهران: توس
۱۰. پورداود، ابراهیم (۱۳۵۳). *یادداشت‌های گاتنها*، به کوشش بهرام فره‌وشی، تهران: دانشگاه تهران
۱۱. تفضلی احمد (۱۳۵۴). *مینوی خرد*، ترجمه احمد تفضلی، تهران: بنیاد فرهنگ
۱۲. تفضلی، احمد (۱۳۷۸). *تاریخ ادبیات پیش از اسلام*، به کوشش ژاله آموزگار، تهران: سخن
۱۳. حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۷۹). *دیوان حافظ*، مشهد: آستان قدس رضوی
۱۴. سعدی، مصلح‌الدین (۱۳۲۰). *موعظ سعدی*، به تصحیح محمدعلی فروغی، تهران: بروخیم
۱۵. شاهپور شهبازی، علیرضا (۱۳۷۵). *راهنمای جامع نقش رستم*، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی
۱۶. زادسپرم (۱۳۶۶). *گزیده‌های زادسپرم*، ترجمه‌ی محمدتقی راشل محصل، تهران: مرکز مطالعات فرهنگی
۱۷. طاوسی، محمود (۱۳۶۸). «خویشکاری مردمان نسبت به امشاسپندان» *مجله فروهر*، شماره ۳۱۷، صص ۴۳-۲۵
۱۸. فردوسی، ابوالقاسم (۱۹۶۰). *شاهنامه*، جلد اول، تحت نظر برتلس، مسکو: اداره انتشارات ادبیات خاور
۱۹. کنت، رونالد (۱۳۸۴). *دستور زبان پارسی*، ترجمه‌ی سعید عریان، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی
۲۰. گشتاسپ، فرزانه (۱۳۹۳). «واحد‌های سنجش طول در اوستا»، *زبان‌شناخت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان، صص ۱۱۸-۱۰۳
۲۱. لوکونین، گ. ولادیمیر (۱۳۵۰). *تمدن ایران ساسانی*، ترجمه عنایت‌اله رضا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب
۲۲. ماهیار نوبی، یحیی (۱۳۶۳). *درخت آسوریک، متن پهلوی، آوانوشت، ترجمه فارسی، فهرست‌ها و یادداشت‌ها*، تهران: فروهر
۲۳. *متون پهلوی* (۱۳۷۱). گردآورنده: جاماسپ جی دستور منوچهر جی جاماسپ آسانا. گزارش سعید عریان، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
۲۴. مکزی، دیوید نیل (۱۳۹۰). *فرهنگ کوچک پهلوی*، ترجمه مهشید میر فخرایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۲۵. منوچهر جم (۱۳۹۴). *نامه‌های منوچهر*، به کوشش یدالله منصوری، پویا شریفی‌نیا، تهران: آوای خاور
۲۶. نصراله‌زاده، سیروس (۱۳۹۳). «پهلویات کتیبه‌ای»: کتیبه سنگ مزار حاجی‌آباد (نقش رستم) و بازخوانی کتیبه تنگ جلو (سمیرم ۱)، *زبان‌شناخت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، سال پنجم، ش دوم، صص ۲۱۱-۱۹۷

۲۷. نیبرگ، هنریک ساموئل (۱۳۸۱). *دستورنامه پهلوی*، جلد اول، گزیده متن‌های پهلوی، تهران: اساطیر
۲۸. نیبور، کارستن (۱۳۵۴). *سفرنامه نیبور*، ترجمه پرویز رجبی، تهران: توکا

References

1. Ibn Balkhi (1989). *Fārs Nāmeḥ*, by Le Guy strange and Reynold Nicholson, Tehran: Asatir publication [Persian]
2. Atabaki, A, Ebrahimi, N (2014). "Rituals and Burials of the Sassanid Period, along with the introduction of some newly discovered tomb inscriptions written on the side of a book in Marvdasht Plain", second year, Young Archaeologists' Conference, pp. 114-132. [Persian]
3. Bahraniyan, H (2004). "The new tombstone inscription in the ancient site of Naqsh-Rostam", *The Art Quarterly*, Volume 26, No. 38, pp. 54-60 [Persian]
4. Biruni, A (2006). *Āsār-al-Bāqih*, translated by Akbar Danasresht, Tehran: Amir Kabir publication [Persian]
5. Bahār, M (1965). *Pahlavi bundahish*, written by Mehrdad Bahār, Tehran: Farhang Iran Foundation. [Persian]
6. Bahār, M (2000). *The Pahlavi text of Bundahish*, translated by Mehrdad Bahār, Tehran: Tos publication. [Persian]
7. Gershevitch, I (1969). "Iranian nouns and nouns in Elamite grab" *TPhS*: 165-199
8. Gignoux, P (1972). *Glossaire des inscriptions pehlevi et parthes*, CII. supplementary series Vol. I, London.
9. Gilmor, J (1888). *The persica of ktesias collected and edited by Gilmor*, London.
10. Gropp, G (1969). In W. Hinze. *Altiranische fund und forschungen*, Berlin
11. Hallock, R (1977). "The use of seals on the persepolis fortification tablets" dans McG. Biggs. *Seals and seals and sealing in the Ancie near-East*, Undena Malibu: 127-133
12. Herzfel, E (1924). *Paikuli: Monument and Inscription of The Early History of The Sasanian Empire*. Berlin
13. Hafez, Shamsuddin Mohammad (1999). *Divan Hafez*, Mashhad: Astan Quds Razavi publication. [Persian]
14. Saadi, Moslehuddin (1940). *Saadi's sermons*. Edited by Mohammad Ali Foroughi, Tehran: Brokchim. [Persian]
15. Shahpur Shahbazi, A (1995). *A comprehensive guide to Naqsh-Rostam*, Tehran: Cultural Heritage Research Institute. [Persian]
16. Zādespram (1986). *Selections from Zādespram*, translated by Mohammad Taghi Rashel Mohsal, Tehran: Center for Cultural Studies. [Persian]
17. Ferdowsi, Abul Qasem (1960). *Shahnameh*, first volume, under the supervision of Bertels, Moscow: Eastern Literature Publishing House. [Persian]
18. Kent, R (2004). *Old Persian*, translated by Saeed Arian, Tehran: Cultural Heritage Research Institute. [Persian]
19. Geshtasp, F (2013). "Length measurement units in Avesta", *Linguistics*, Institute of Humanities and Cultural Studies, 5th year, 2nd issue, autumn and winter, pp. 103-118. [Persian]
20. *Pahlavi texts* (1991). Compiler: Jamasp Ji. Dastur Minoucher Ji. Jamasp Asana. Report by Saeed Arian, Tehran: National Library of the Islamic Republic of Iran. [Persian]

21. Mackenzie, D. Neil (2010). Small Pahlavi culture, translated by Mahshid Mir Fakhraei, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [Persian]
22. Nyberg, H. S (2001). Manual of Pahlavi , first volume, selected Pahlavi texts, Tehran: Asatir
23. Niebuhr, K(1974). Niebuhr's travelogue, translated by Parviz Rajabi, Tehran: Toka. [Persian]
24. Tafzali,A (1998). The history of pre-Islamic literature, by the efforts of Jale Amoozgar, Tehran: Sokhan. [Persian]
25. Najmabadi,S(1969).”Eine spätssasansische Inschrift in Naqš-e Rostam”Akten des VII Internationalen Kongresses für iranische Kunst und Archäologie .Berlin,332-3.
26. Naster, P(1968). “Note de numismatique de Perses: Fratakara, Fratarak ou Fratadr?” Ir.Ant.VII.